

KUHAČ, LISZT, WEIMAR I ZAGREB

STANISLAV TUKSAR

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Zrinski trg 11
10000 ZAGREB

UDK / UDC:

78.071.1(430Weimar)Liszt, F.+Kuhač, F. K.

DOI: <http://doi.org/10.21857/y54jofplkm>

Prethodno priopćenje / Preliminary Paper

Primljeno / Received: 28. 2. 2018.

Prihvaćeno / Accepted: 10. 6. 2018.

Nacrtak

Prema vlastitim navodima i navodima Antonije Kassowitz-Cvijić, Kuhač je 1856. ili 1857. nekoliko tjedana boravio u Weimaru, pohađajući ondje klavirsku školu Franza Liszta. Terensko istraživanje provedeno u lipnju 2017. u nekoliko ustanova u Weimaru (Goethe & Schiller Archiv, Hochschule für Musik Franz Liszt – Knjižnica, Franz Liszt Museum i Landes-Archiv) zasad nije pružilo materijalne dokaze o Kuhačevu boravku u Weimaru. Međutim, u golemoj ostavštini F. Liszta koja se čuva u Goethe & Schiller Archivu pronađena je ori-

ginalna (unikatna) počasna diploma Franza Liszta zagrebačkog *Musikvereina* te hrvatski tekst i njemački prijevod »biskupa Mlinarića« pjesme »Slavimo slavno, Slaveni« Dubrovčani-na Međa Pucića, koju je 1863. Liszt uglazbio u Rimu u povodu milenijske proslave sv. Ćirila i Metoda, praizvedene u rimskom Hrvatskom zavodu sv. Jeronima.

Ključne riječi / Keywords: Franjo Ksaver Kuhač, Franz Liszt, Weimar, Zagreb

Polazište za pisanje ovoga rada bila je informacija koju je Franjo Ksaver Kuhač posebno naglasio u vlastitom autobiografskom tekstu *Uspomene na dra. Franja Liszta* iz 1908. godine.¹ Riječ je o dijelu navedenoga teksta koji donosi Kuhačeve reminiscencije o njegovu drugom² izravnom kontaktu s Franzom Lisztom te uče-

¹ Izravan poticaj za bavljenje ovom problematikom nastao je u okvirima i za potrebe znanstvenog projekta IP-06-2016-4476 pri Hrvatskoj zakladi za znanost *Umrežavanje glazbom: promjene paradigmi u 'dugom 19. stoljeću' – od Luke Sorkočevića do Franje Ksavera Kuhača* (voditeljica: prof. dr. sc. Vjera Katalinić).

² Prema navodu Antonije Kassowitz-Cvijić, Kuhač se prvi put susreo s Lisztom za vrijeme studija u Pešti 1854. godine: »Na muzičkoj akademiji upoznao je Franjo glasovitog Liszta, koji bi se kojiput

nju klavira u Lisztovoj klavirskoj školi za vrijeme svojega boravka u Weimaru, navodno tijekom 1857. godine.³ O tome Kuhač piše:

»U Weimaru imao je Liszt i privatnu glasovirsku školu, koju su polazili mladi ljudi iz raznih zemalja Evrope i Amerike. Ti su mladići bili još od prije vješti glasoviraši, pa i inače glazbeno naobraženi, te su obično samo zato polazili Lisztovu školu, da mogu reći, e su bili Lisztovi učenici, te da dobiju posljednju glazbenu polituru i od Liszta svjedočbu. U tu svoju školu primao je Liszt samo takve učenike, koji su bili preporučeni od kojeg konzervatorija, ili od koje znamenite ličnosti.

Tu je školu polazio god. 1857. i pisac ovih uspomena. Mene je preporučio Lisztu mađarski grof Leo Festetics, intendant magj. Narodnog kazališta i bivši moj protektor u peštanskom konzervatoriju, koji je tada za me i školarinu platio na preporuku profesora Karla Therna.«⁴

Ovaj podatak o Kuhaču kao Lisztovu učeniku (ili barem o njegovu posjetu Lisztu u Weimaru) ušao je zatim u sve važnije prikaze Kuhačeva životopisa u povijestima hrvatske glazbe, zbornicima, leksikonima i enciklopedijama.⁵ Spominje ga, dakako, i Antonija Kassowitz-Cvijić u svojem (prema njezinim riječima) »kulturno-historičkom romanu« *Franjo Ž. Kuhač. Stari Osijek i Zagreb*, navodeći da je u Weimar došao iz Leipziga na nagovor svojega tamošnjeg profesora glazbe Karla Therna:

»Stoga je [Thern] Franju nagovarao, neka ne zapusti glasovirske stečene vještine, koja ga mora hraniti bud kao koncertanta, bud kao profesora muzike. Neke krene u Weimar do Liszta, da steče epitet »Liszt-Schüler-a«. To je blistava aureola, koja stvara vanjska čudesa.

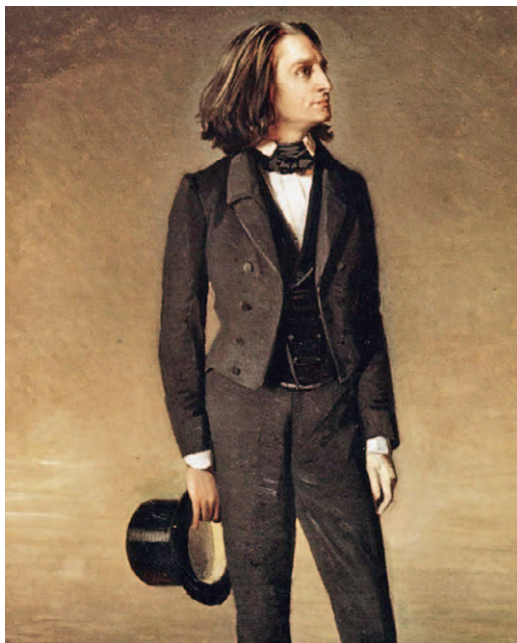
Franjo se je teška srca rastao s Thernom, a jeseni 1856. prispio u stari Weimar sa poznatim Goethe-kultom. Pribavivši si za vremena preporuku od grofa Leona Festeticha(sic), intendant narod. kazališta u Pešti, potražio je slavnoga Liszta u njegovoj kneževskoj vili. Majstor se iza bezbrojnih ljubavnih avantura upravo spremao u Rim, da tamo primi zaređenje za svjetskoga abbé-a, stoga je Franjo samo šest tjedana bio njegovim »slušačem«. Pitomci su naime više naučili slušanjem i muzičkim majstorovim razlaga-

navratio u svoju domovinu.« Antonija KASSOWITZ-CVIJIĆ: *Franjo Ž. Kuhač. Stari Osijek i Zagreb*, Zagreb: Matica hrvatska, 1924, 18.

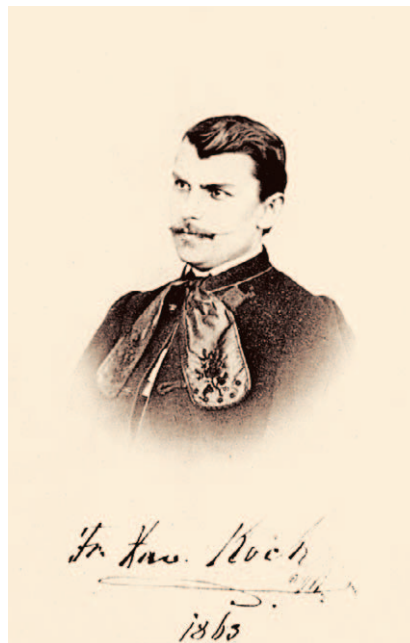
³ Franjo Ks. KUHAČ: Uspomene na dra. Franju Liszta, *Hrvatsko kolo*, IV (1908), 56-59.

⁴ *Ibid.*, 56-57.

⁵ Usp., na primjer, u novijoj literaturi: Josip ANDREIS: Kuhač, Franjo Ksaver, *Muzička enciklopedija*, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1974, sv. 2, 395; J. ANDREIS: *Povijest hrvatske glazbe*, Zagreb: Liber-Mladost, 1974, 256; Lovro ŽUPANOVIĆ: *Stoljeća hrvatske glazbe*, Zagreb: Školska knjiga, 1980, 238; Branko RAKIJAŠ: Biografija Franje Ksavera Kuhača, u: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u povodu 150. obljetnice rođenja Franje Ksavera Kuhača (1834-1911)*, Jerko Bezić (ur.), Zagreb: JAZU, 1984, 20; ***: Kuhač, Franjo Ksaver, *Leksikon jugoslavenske muzike*, Krešimir Kovačević (ur.), Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1984, sv. 1, 488; Grozdana MAROŠEVIĆ – Sanja MAJER-BOBETKO: Kuhač, Franjo Ksaver, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 8, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013, 307-310.

Slika 1. Franz Liszt 1856. u doba Kuhačeva boravka u Weimaru. Idealizirani romantički portret (Richard Lauchert, 1823-68)

Slika 2. Franjo Ksaver Kuhač (1863)

njem, nego li vježbanjem. A za virtuoznu vještinu preporučio bi im vječito: 'Spielet fleissig Czerny, vor allem und immer wieder Czerny! Ohne ihn kein Klavierspiel!'⁶ [»Svirajte marljivo Czernyja, prije svega i uvijek ponovno Czernyja! Bez njega nema sviranja klavira.« Prijevod S. T.]«

Sâm Kuhač i Kassowitz-Cvijić razlikuju se, dakle, u navođenju godine u kojoj je Kuhač nakratko boravio u Weimaru kod Liszta: Kuhačeva je godina 1857, a vrijeme spomenute autorice je »jesen 1856«. Kako je Kuhač svoj autobiografski tekst pisao kao bolestan čovjek u poodmakloj dobi, a Kassowitz-Cvijić svoj »roman« na temelju vlastitih sjećanja i razgovora s Kuhačevom udovicom i njegovim dvjema kćerima,⁷ današnjem je istraživaču dopušteno do određene mjere posumnjati u vjerodostojnost obaju navoda. S obzirom na to da su podatci o Kuhačevim kontaktima u Weimaru vrlo šturi, a da projekt u okviru kojega se obavlja ovo istraživanje ima u fokusu »umrežavanje glazbom«, istraživaču se kao logičan tijek daljnjeg

⁶ A. KASSOWITZ-CVIJIĆ: *Franjo Ž. Kuhač*, 21–22.

⁷ U uvodnom tekstu svoje knjige o Kuhaču A. Kassowitz-Cvijić kaže: »... zato su se tri žene, Tvoja druga Marija, Tvoje obje kćerke Mira i Zlata, složile s autoricom ovog djela, da Ti postave živ spomenik, dok su one još svježeg duha i pamćenja« (str. 3).

istraživanja nametnula potreba da se ode »na lice mjesta«, tj. u Weimar, i tamo istraži eventualno postojeću dokumentaciju o Kuhačevu boravku u tom gradu i u Lisztovoj klavirskoj školi. Ta je potreba dodatno pojačana rezultatom istraživanja o trećem dokumentu, koji je postojao u Hrvatskoj, a to je Lisztovo pismo Kuhaču iz 1873. godine. Naime, Kuhač je te godine zamolio Liszta da mu potvrdi da je bio njegov učenik, pišući o tome ovako:

»Istom godine 1873., kad sam već u Zagrebu obitavao, te neki naši glazbenici dvojili o tom, da sam ja pohađao Lisztovu školu u Weimaru, obratio sam se na njega, moleći ga, da mi naknadno potvrdi, da sam bio ma i samo kratko vrijeme njegov učenik. Na tu moju molbu odgovorio mi je Liszt slijedeće: 'Ich erinnere mich zwar nur im Dunkeln an Ihren Namen Kuhač-Koch, aber da mich ihre einstigen Collegen versicherten, dass Sie meine Anstalt besucht haben, so bestätige ich hiemit recht gerne, dass auch Sie mein Schüller wären. Weimar, Hofgärtnerei am 16. Juli 1873. F. Liszt'.«⁸ [Ja se doduše samo u magli sjećam Vašega imena Kuhač-Koch, ali, kako su me Vaši ondašnji kolege uvjerali da ste posjetili moju ustanovu, ovime vrlo rado potvrđujem da ste i Vi bili mojim učenikom. Weimar, Hofgärtnerei, 16. srpnja 1873. F. Liszt'. Prijevod: S. T.]

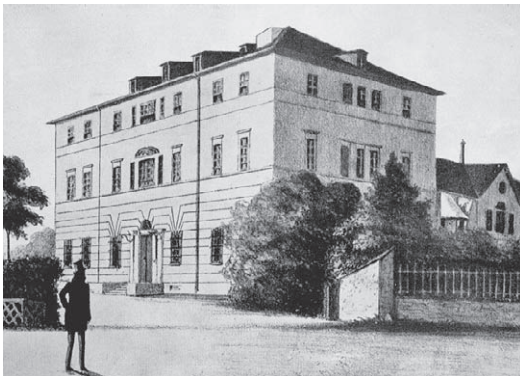
Toga pisma danas više nema u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Traženo je u mjesecu lipnju 2017. godine među Saborskim spisima, signatura fonda: HR-HDA-65, Sabor Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, čije je gradivo mikrofilmirano; ranije datirani dokumenti isprva su bili smješteni u kutiji 19, mikrofilm rola 531 (ZM 10/44), a kasnije u kutiji 24, mikrofilm rola 545 (ZM 10/44).⁹ No, to je pismo očito nestalo već 1877, kada sâm Kuhač do njega više nije mogao doći.¹⁰ Može se spekulirati da ga je već onda sakrio neki Kuhaču neskloni zavidnik ili pakosnik – možda baš spomenuti dr. Marjan Derenčin – ili da ga je možebitno otuđio neki pasionirani kolekcionar...

Ovo prvo terensko istraživanje u Weimaru obavljeno je u razdoblju od jednog radnog tjedna od 19. do 23. lipnja 2017. godine. Rad se sastojao od pregleda razne dokumentacije za razdoblje 1856-1857, dakle vremena tijekom kojega je Kuhač boravio nekoliko tjedana ili mjeseci u tom gradu i u glazbenoj školi Franza Liszta, u sljedećim ustanovama: Goethe & Schiller Archiv (Arhiv Goethea i Schillera), Hochschule für Musik Franz Liszt (Visoka glazbena škola Franz Liszt) – Knjižnica, Franz Liszt Museum (Muzej Franza Liszta) i Landes-Archiv (Pokrajinski arhiv).

⁸ U nastavku, u bilješki 1 na str. 57 svojega teksta Uspomene na dra. Franja Liszta, Kuhač piše: »Ovo sam Lisztovo pismo priložio originalu uz više drugih svjedočaba mojoj molbi na visoki hrvatski sabor god. 1877., u kojoj sam molbenici molio potporu za izdavanje moje zbirke 'Južnoslovenskih narodnih popievaka'. S rješidbom moje molbenice, kojoj se je protivio tadašnji narodni zastupnik dr. Marjan Derenčin, nije mi se povratilo Lisztovo pismo. Možda se negdje nalazi u saborskim aktima. Sreća je da sam imao prijepis tog Lisztovog pisma.«

⁹ Ovaj je izvor istražila povjesničarka Petra Babić, kojoj zahvaljujem na trudu i pomoći.

¹⁰ Vidi bilješku 8.

Slika 3. Altenburg u Weimaru, 1858. Lisztova prva rezidencija, u kojoj je kao učenik boravio i Kuhač 1856. ili 1857.

U **Goethe & Schiller Archivu** pregledana je u golemoj Lisztovoj ostavštini Lisztova korespondencija iz razdoblja 1856-1858. i u njoj nije pronađen nijedan dopis između F. Liszta i F. Ks. Kuhača, niti bilo kakav pismeni kontakt Liszta s L. Festeticsem¹¹ ili K. Thernom u tom razdoblju. U toj dokumentaciji, dakle, nema traga nekoj Festeticsevoj pismenoj preporuci za Kuhača.

No, u Lisztovoj ostavštini nalazi se original (i unikat!) Lisztove diplome pisane na njemačkome jeziku i datirane na dan 27. srpnja 1846, kojom se potvrđuje da je izabran za počasnog člana zagrebačkog *Musikvereina* (potpisani: Franz Xaver Chachkovich von Verhovina kao »Repräsentant der Ausübenden« i Dr. Stephan Moyses kao »Repräsentant der Unterstützenden«; potvrđuje: Nicolaus Melinčević, »Secretär«). S obzirom na to da u zagrebačkom Hrvatskom glazbenom zavodu ne postoji kopija toga dokumenta, donosimo je u faksimil izdanju kao prilog ovome članku (**Slika 4, str. 39**).

Liszt je izabran za počasnoga člana *Musikvereina*¹² u povodu koncerta što ga je održao istoga dana u Zagrebu u okviru svoje treće europske turneje.¹³ Ta je turneja započela u Beču i trajala od 1. ožujka 1846. do rujna 1847. Liszt je na njoj nastupio na više od 90 koncerata i obuhvatila je niz od 39 gradova u zemljama na teritoriju današnjih država Austrije, Češke, Poljske, Mađarske, Slovenije, Hrvatske, Rumunji-

¹¹ Grof Leo Festetics (Festetits, Festetich) bio je stari i dobri Lisztov znanac još od Lisztova gostovanja u Pešti 1839, kada je odsjeo u Festeticsevoj palači u tome gradu.

¹² Službeni naziv društva bio je tada *Societas filharmonica zagrabiensis*, a iduće 1847. promijenilo je naziv u *Skladnoglasja društvo zagrebačko*. Usp. Ladislav ŠABAN: *150 godina Hrvatskog glazbenog zavoda*, Zagreb: Hrvatski glazbeni zavod, 1982, 43.

¹³ O samom koncertu i zbivanjima oko Lisztovog dolaska u Zagreb usp. odmjeren i dobro dokumentiran najnoviji prikaz u: Vjera KATALINIĆ – Sara RIES: *National vs. International? Franz Liszt in Zagreb in 1846*, u: *Europa v času Franza Liszta / Europe in the Time of Franz Liszt*, Valentina Bevc Varl i Oskar Habjanič (ur.), Maribor: Pokrajinski muzej Maribor, 2016, (DVD izdanje – elektronički izvor) te daljnju razradbu u članku: Vjera KATALINIĆ – Sara RIES: *Franz Liszt's Contacts with Croatian Musicians and Dignitaries*, u ovome svesku, 49–68.

ske, Ukrajine i Turske.¹⁴ Liszt je na tim nastupima recitalskog karaktera izvodio obično pet do sedam djela, odabranih prema prilikama, uz nekoliko obvezatnih dodataka, a bila su to uglavnom – uz većinom njegove vlastite skladbe – djela F. Schuberta, F. Chopina, L. van Beethovena, C. M. von Webera i nekih drugih skladatelja.¹⁵ I sam nastup i Liszt kao osoba, u to doba nedvojbeno smatran najznamenitijim pijanistom svijeta, bili su posvuda prihvaćeni s oduševljenjem i aklamacijom.¹⁶ Ni zagrebački nastup ni čitav Lisztov boravak u Zagrebu nisu u tome bili iznimka: prikaz u *Danici* pod naslovom »Franjo Liszt u Zagrebu« započinje ovako:

»Budući da smo privikli, svako izvanredno pojavljenje u znanosti i umjetnosti, koje se ikoliko naše domovine tiče, priobćivati našim čitateljem, nemožemo propustiti, da nezamjetno reč i o ovom glasovitom umjetniku na fortepianu, koi nas 27. pr. M. jednim koncertom uzhititi. Na večer 26. r. m. prispě on u društvu g. barona Lanoy-a, glasovito-ga znaoca muzike i bivšega ravnitelja bečkoga muzikalnoga društva, u naš grad i odsèdè u svratištu »k austrianskomu caru«, gdè ga dočekà mnogo priateljah umjetnosti. Isti večer prinesè mu ovdašnje glasbeno društvo veličanstvenu serenadu, kakve u Zagrebu čuti prilike do sada neimadosmo. Komadi, koje to poštovano društvo izvedè na čast glasovitom virtuosu, biahu svi klasički i tolikom točnostju i vještinom izvedeni, da se isti slavni prihodnici uzdržati nemogahu, da s prozorah svoje zadovoljstvo neizraze neprestanim pleskanjem. G. Liszt sidjè takodjer pod obćim slušaocah klikovanjem »živio« medju umjetnike i zahvali im se na tolikoj njemu iskazanoj časti sàrdačnimi rečmi. (...)«¹⁷

Zanimljivo je da Ladislav Šaban, autor već spomenute važne knjige *150 godina Hrvatskog glazbenog zavoda*, tek usputno spominje Lisztov dolazak u Zagreb u kontekstu organizacije društvenih koncerata i pitanja postojanja društvenog orkestra nakon 1845,¹⁸ donoseći kao faksimilni prilog dio prikaza Lisztova koncerta u *Danici*.¹⁹ Je li autorovo izbjegavanje te tematike bio svojevrsan znak da nije htio ulaziti

¹⁴ To su gradovi: Prag, Olmütz (Olomouc), Pešta, Grätz (Hradec nad Moravicí), Troppau (Opava), Ratibor (Racibórz), Teschen (Cieczyn / Český Těšín), Rodaun, Graz, Marburg an der Drau (Maribor), Rohitsch-Sauerbrunn (Rogaška Slatina), Agram (Zagreb), Ödenburg (Sopron), Raiding, Güns (Kőszeg), Dáka, Szekszárd, Fünfkirchen (Pécs), Gran (Esztergom), Mohács, Bánlak, Temišvar (Temesvár, Timișoara)), Arad, Lugos, Hermannstadt (Sibiu), Klausenburg (Cluj Napoca), Nagyenyed, Bukurešt, Jassy (Iași), Kijev, Woronince, Krzemieniec, Lemberg (Lviv, Lavov), Czernowitz (Czernovtsy), Galatz (Galați), Konstantinopol (Istanbul), Odessa i Elisavetgrad, te ponovno Beč. Usp. Oliver HILMES: *Franz Liszt: Musician, Celebrity, Superstar*, prev. na engl. Stewart Spencer, New Haven: Yale University Press, 2016, 131.

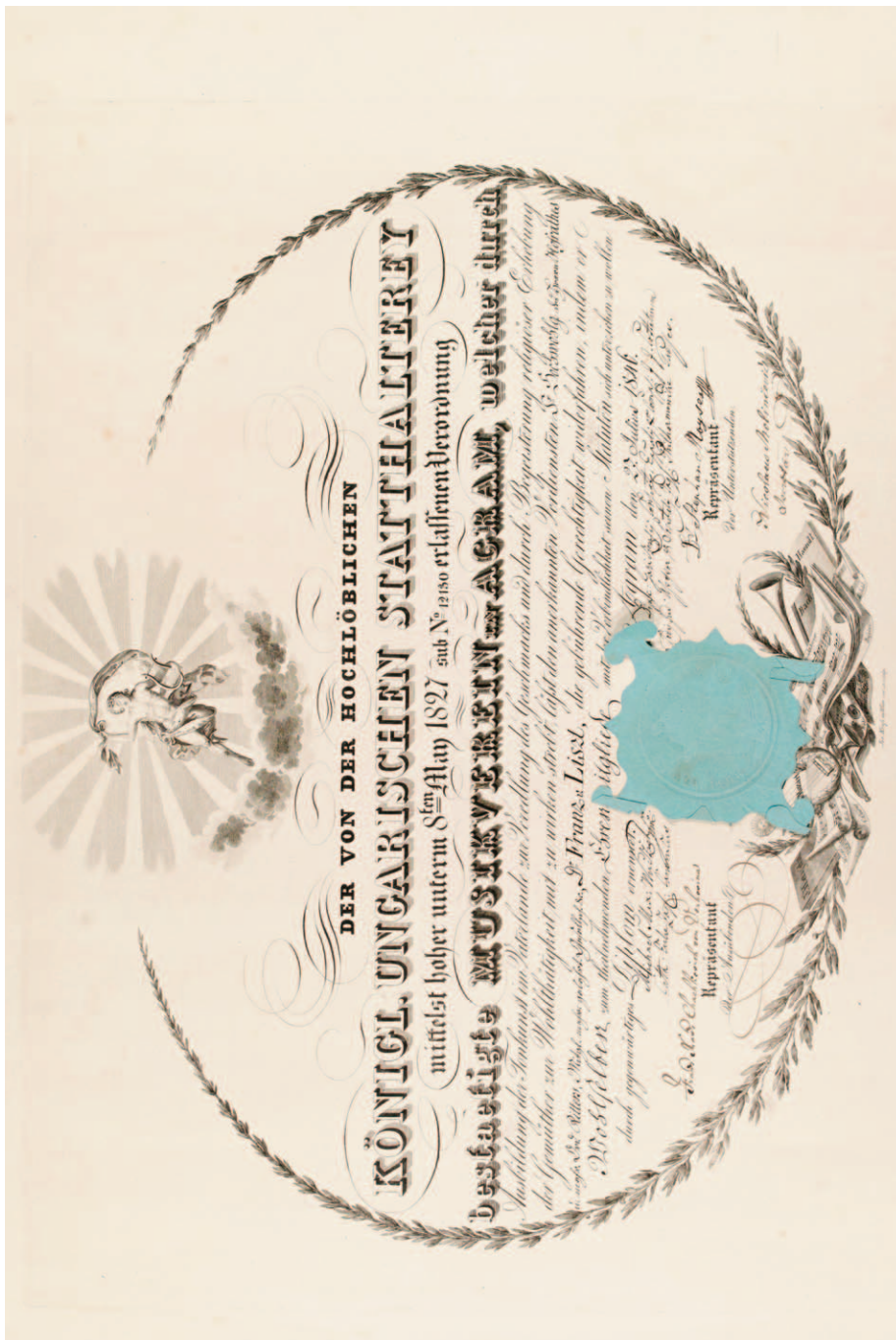
¹⁵ Na zagrebačkom koncertu Liszt je odabrao repertoar od šest djela, od čega dva njegova, Beethovenov *Andante con Variazioni* iz *Sonate* op. 26 i tri transkripcije (jednog Rossinijevog i dvaju Schubertovih djela). Navedeno prema oglasu u: *Novine horvatsko-slavonsko-dalmatinske* od 25. 7. 1846. i ispravljeno prema: V. KATALINIĆ – S. RIES: *Franz Liszt's Contacts*, 54.

¹⁶ Usp. O HILMES: *Franz Liszt. Musician, Celebrity, Superstar*, 131-32.

¹⁷ Franjo Liszt u Zagrebu, *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, XII (1846) 32, 129.

¹⁸ Usp. L. ŠABAN: *150 godina Hrvatskog glazbenog zavoda*, 66.

¹⁹ *Ibid.*, 69.

Slika 4. Diploma zagrebačkog Musikvereina od 27. srpnja 1846. Franzu Lisztu kao počasnome članu

u delikatnu problematiku, odnosno s jedne strane u latentni razdor između »mađaronskog« i »narodnjačkog« članstva ondašnjeg *Musikvereina*, i, s druge strane, u procjene novije hrvatske glazbene historiografije kako je Lisztov posjet zapravo bila ugrozila provokacija i odgovor na uspjeh »narodnjaka« s postavljanjem Lisinskijeve opere *Ljubav i zloba*?²⁰ Kako god bilo, Liszt je »protutnjao« kroz Zagreb, kao i kroz desetke drugih manjih gradova u okviru spomenute velike turneje, dobio priznanje u obliku diplome kakvo su mu i u nekim drugim navedenim gradovima dodijelila lokalna glazbena društva (npr. u Temišvaru), a visoka odlikovanja primao je i prije i za vrijeme ove turneje npr. u Španjolskoj (Orden Carlosa II.), Belgiji (Orden Belgijskog Lava) i Osmanskom Carstvu (sultanov Orden *Nichan-Iftikar*).²¹ Međutim, postavlja se pitanje do koje je mjere sâm Liszt bio uvučen u ovu zagrebačku kulturnopolitičku i glazbenosociološku problematiku,²² s obzirom na to da je nakon 16-godišnjeg izbivanja već od 1839. ponovno počeo posjećivati Ugarsku (na početku spomenute turneje tijekom 1846. čak je pet mjeseci koncertirao po Ugarskoj), čime je započelo ono što se naziva njegovim »ponovnim otkrivanjem mađarskog identiteta«,²³ te da upravo u godinu 1846. pada početak skladanja njegovih klavirskih *Rhapsodies hongroises* (br. 12-22). Ovom bi problematskom krugu valjalo posvetiti neko daljnje istraživanje.

Nadalje, u Lisztovoj ostavštini pronađen je ovom prigodom i tekst himne »Slavimo slavno, Slaveni« na hrvatskome jeziku, s prijevodom na njemački jezik koji je (za Liszta) napravio »biskup (?) Mlinarić«. ²⁴ O ovome dokumentu Kuhač piše sljedeće:

»Boraveći Liszt u Rimu uglazbio je god. 1863. hrvatsku pjesmu kneza Meda Pucića Dubrovčanina: 'U slavu sv. Apoštola Ćirila i Metoda' i to za muški zbor (četveropjev)

²⁰ Usp., na primjer, J. ANDREIS: *Povijest hrvatske glazbe*, 185: »Uspjesi Lisinskog i iliraca na glazbenom području ... još su više ozlojedili ilirske neprijatelje, mađarone (...). Da bi odvratili pozornost javnosti od ilirskih uspjeha i zadali protuudarac, pozvali su u Zagreb proslavljenog pijanista i skladatelja Franza Liszta koji je tada nastupao u Pešti i organizirali njegov klavirski koncert u kazalištu [27. VIII. (sic!) 1846]«.

²¹ Vidi: Alan WALKER: Liszt, Franz, *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, 2. izd., London: Macmillan Publishers, 2002, sv. 14, 764.

²² V. Katalinić i S. Ries, autorice članaka navedenih u bilj. 13, smatraju da je izazivanje međustranačkog (i međunacionalnog) rivaliteta, kakvo spominje Andreis (vidi bilj. 20), bilo više stvar namjere nego stvarnog stanja stvari, jer je najjači naglasak Lisztova boravka u javnosti bio na njegovu jedinstvenom virtuoizitetu i privlačnosti njega samoga kao karizmatičke ličnosti svjetske glazbe, dakle prevage umjetnosti nad politikom; osim toga, čini se da se Liszt tom prilikom nesmetano družio i s nekim istaknutim eksponentima ilirizma, kao npr. grofom Ambrozom Vranyczanyjem-Dobrinovićem ml., podupirateljem *Musikvereina* i Lisinskoga osobno, s kojim se još jednom susreo u Rimu 1868. godine.

²³ Usp. npr. Adrienne KACZMARCZYK: Die Entdeckung der ungarischen Identität, u: *Franz Liszt. Ein Europäer in Weimar*, Detlef Altenburg (ur.), Köln: Verlag der Buchhandlung Walther König, 2011, 116-21.

²⁴ Signatura: Raabe-Verz. Nr. 531.

uz pratnju orgulja, te je taj zbor i štampom objelodanio (da li on sam ili knez Pucić, ne znam). Taj su zbor prvi put pjevali dne 5. srpnja 1863. u hramu Sv. Jerolima u Rimu.«²⁵

A Antonija Kassowitz-Cvijić o toj epizodi u Lisztovoj bio-bibliografiji navodi sljedeće, uključujući i podatak iz weimarskog kontakta Liszt-Kuhač:

»Nekoliko puta desila se je prilika, da Franjo s maestrom razgovara o muzici. Ovomu se narodna glazba osobito milila, (vidi 'Mađ. Rapsodie') pa se zanimao i za slavensku. Jednom je Franji iskazao rijetku čast, pozvavši ga, neka mu svira jugoslavenske melodije. Te su mu se tako svidjele, da je tražio i njihove note. Iza mnogo godina saznao je Franjo po Ternu, da je Liszt dublje ušao u južno-slavensku glazbu, pa za svog boravka u Rimu, upotrebivši tekst kneza Pucića 'U slavu apoštola Ćirila i Metoda' po hrvatskim motivima složio muški zbor i četveropjev uz orgulje. (...) Kad je pako Liszt pod kraj svog života komponirao veliki oratorij 'Isus', upotrebio je i tamo hrv. narod. motive i karakteristično ih obradio.«²⁶

U Lisztovu opusu ovaj zbor doista predstavlja jedinstveno djelo.²⁷ Iz kojih se motiva Liszt prihvatio njegova skladanja zasad nam nije poznato. Vjerojatno je riječ o narudžbi zasad nepoznatog naručitelja (Hrvatski zavod sv. Jeronima u Rimu?), a ostaje otvorenim i pitanje »hrvatskih motiva« (prema Kassowitz-Cvijić) te izvora iz kojih je eventualno crpio osnovne glazbene teme. I ovom bi problematskom krugu valjalo posvetiti neko daljnje istraživanje. Za početak, pozabavimo se sasvim površinski činjenicom da je Liszt za ovu prigodu zatražio prijevod Pucićeve pjesme na njemački jezik, što je normalno za očekivati od svakog ozbiljnog skladatelja koji pristupa uglazbljenju teksta na njemu nepoznatom jeziku. Prema dokumentu sačuvanom u Goethe & Schiller Archivu taj je prijevod napravio »biskup Mlinarić«. Kako je došlo do toga da se Mlinarića proglasi biskupom nije jasno, ali je sasvim izvjesno da se radi o Stjepanu Mlinariću (Prelog, 15. 12. 1814. – Dubrava Čazmanska?, 1876), međimurskom kapelanu i župniku koji se školovao u Velikoj Kaniži i Zagrebu te studirao filozofiju i teologiju u Beču i Pešti, a službovao u mnogim mjestima sjeverozapadne Hrvatske (Bistrica, Mali Tabor, Varaždin, Lepoglava, Pregrada, Legrad, Križevci, Dubrava Čazmanska). Ono što bi moglo biti bitno za temu ovoga napisa jest da je prema nekim podacima neko vrijeme bio i kanonik Hrvatskoga zavoda sv. Jeronima u Rimu.²⁸ To bi onda moglo objasniti kako je

²⁵ Kuhačeva bilješka ispod tog teksta glasi: »U Zagrebu pjevalo je tu pjesmu pjevačko društvo 'Kolo' u crkvi Sv. Marije dne 5. srpnja 1881. i to kao Offertorium u Kuhačevoj 'Hrvatskoj misi'.«

²⁶ A. KASSOWITZ-CVIJIĆ: *Franjo Ž. Kuhač*, 22.

²⁷ Na kraju natuknice o Lisztu u navedenom članku A. Walkera (vidi ovdje bilj. 21) u *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, u popisu Lisztovih djela (popis su napravile Maria Eckhardt i Rena Charmin Mueller) na str. 840 nalazi se naslov *Slavimo slavno, Slaveni* (O. Pozzo [M. Pucić]), skladan 1863-66. s napomenom: »for the millenium celebration for St Cyril and St Methodius, 1st perf. Rome, S Girolamo degli Schiavoni, 3 July 1863.«

²⁸ Podatak sam 'bona fide' preuzeo s internetske adrese, jedinog izvora na kojem sam pronašao tražene informacije: <https://medjimurje.hr/aktualno/kolumne/prilocanec-stjepan-mlinaric-hrvatski-preporoditelj-11349/> (7. 2. 2018).

Liszt u Rimu došao do Mlinarića kao prevoditelja teksta na koji je skladao navedenu staroslavensku himnu.

U **Landes-Archivu** (Pokrajinski arhiv Tiringije) pregledani su svi brojevi lokalnih gradskih novina *Weimarer Zeitung* za razdoblje od 1. srpnja 1846. do 18. prosinca 1857, dakle nešto prije i nakon pretpostavljanog Kuhačeva boravka u Weimaru. Tragalo se za eventualnom zabilježbom Kuhačeve fizičke prisutnosti u tom gradu, jer su novine *Weimarer Zeitung* prilično revno bilježile u posebnoj rubrici *Fremdenliste* (popis stranaca) dolaske i boravke stranih gostiju u weimarskim hotelima i prenoćištima. Ni tu nije pronađen nikakav trag Kuhačeva boravka u Weimaru u svih njegovih tadašnjih 8 hotela (*Erbprinz, Russischer Hof, Elephant, Adler, Thüringer Hof, Sonne, Schwan, Löwe*), kao ni u rubrici »in Privatlogis« (u privatnom smještaju). Jedini zaključak koji se nameće jest pretpostavka da je Kuhač stanovao u Weimaru privatno, očito vrlo povučeno i neprimjetno, i to kod nekog od svojih znanaca, kolega ili prijatelja.

Jedini trag nekog posjetitelja iz Zagreba u tom razdoblju zabilježen je na dan 3. rujna 1857. (*Weimarer Zeitung*, br. 206, str. 836) i glasi: »Zellner, Redakteur aus Agram (Dr. F. Liszt).« Radi se o Leopoldu Alexanderu Zellneru (Zagreb, 1823. – Beč, 1894), austrijskom skladatelju, glazbenom pedagogu i teoretičaru, koji je već od 1849. djelovao u Beču, između ostalog, kao nastavnik teoretskih predmeta na Konzervatoriju, organizator tzv. »historijskih koncerata« te urednik i izdavač časopisa *Blätter für Theater, Musik und bildende Kunst*.²⁹ Zanimljivo je da je u *Weimarer Zeitung* registriran 1857. kao »urednik iz Zagreba«, iako se u Beč preselio još osam godina ranije. Povod Zellnerova posjeta Lisztu može se s velikom vjerojatnošću pripisati njegovoj namjeri da kontaktira skladatelja tzv. *Ostrogonske (Esztergomske) mise*, odnosno *Granner Messe*, velike svečane Lisztove mise o kojoj je ubrzo nakon toga, 1858, napisao studiju *Über Liszts Graner Festmesse*, a koja je pod Lisztovom dirigentskom palicom bila praižvedena u veličanstvenoj Ostrogonskoj katedrali 31. kolovoza 1856.³⁰

U **Franz Liszt-Hausu**, suvremenom muzeju posvećenu Lisztu, smještenom u kući (*In der Hofgärtnerei*) u kojoj je Liszt stanovao na svojoj drugoj adresi u razdoblju 1869-1886, ne čuva se nikakva dokumentacija: ta je ustanova namijenjena

²⁹ Za L. A. Zellnera vidi natuknicu u: *Leksikon jugoslavenske muzike*, K. Kovačević (ur.), Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1984, sv. 2, 555; također i: Zdravko BLAŽEKOVIĆ: Leopold Alexander Zellner and the Reports on Croatian Music in His *Blätter für Theater, Musik und bildende Kunst* (1855-1873), u: *Zagreb i glazba / Zagreb and Music 1094-1994*, Stanislav Tuksar (ur.), Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo, 1998, 263-76.

³⁰ *Ostrogonsku (Esztergomsku) misu* naručio je 1855. kod Liszta kardinal primas Mađarske za posvećenje Ostrogonske katedrale 1856. Objavljena je 1859. tiskom Austrijske državne tiskare (Österreichische Staatsdruckerei), a revidirana verzija 1871. kod Schuberttha u Leipzigu. Sâm Liszt smatrao ju je svojom *Missom solemnem* i ustvrdio da je njezinim komponiranjem napokon postao i »compositeur religieux et catholique« (religiozni i katolički skladatelj).

samo 'kulturnim turistima', a ne znanstvenicima, pa u njoj nije bilo materijala relevantnog za naš predmet proučavanja.

Ni u **Landes-Archivu** pokrajine Tiringije, kao ni u odgovarajućem odjelu gradske policije u Weimaru nije sačuvana policijska dokumentacija o prijavi i odjavi stranaca u Weimaru (usmene informacije aktualnih službenika na licu mjesta) za razdoblje 1856-1857. godine.

Što se može konstatirati o osnovnom problemu koji je u srži ovoga članka i istraživanja koje mu je prethodilo? Iako nisu zasad pronađeni konkretni dokazi za Kuhačev boravak u Weimaru u Lisztovoj klavirskoj školi, teško je posumnjati u (ne)vjerodostojnost Kuhačeva osobnog iskaza o tom boravku, a onda i neposrednom iskustvu kontakta s Lisztom kao učiteljem klavira. Citirajmo sada sâmoga Kuhača u potkrijevu ovoga stava:

»No tu sam školu polazio samo nekoliko mjeseci, jer je Liszt vazda bio na putu, te se zadržavao sad u Parizu, sad u Londonu, sad u Rimu, imajuć neograničen dopust od strane dvorske kapele.

U odsutnosti Liszta podučavali smo u školi jedan drugoga, to jest danas nadomjestio je Liszta jedan, sutra drugi. Nismo plaćali nikakve školarine, ali za to mi je ipak bio boravak u Weimaru i takvo školovanje preskupo, te sam se stoga vratio kući u Osiek, ne čekajući na Liszta, koji je tada, čini mi se, bio u Rimu, da mi dade kakvu svjedočbu. (...)

U Nohlovoj knjizi 'Franz Liszt' (naklada Filipa Reclama u Leipcigu) nabrojani su mal ne svi učenici i sve učenice Lisztove, ali mene Kuhač-Kocha nema u tom popisu, jamačno zato ne, što nisam ostao u Weimaru do kraja nauke, kako su ostali Lisztovi učenici, primjerice Englez Klindworth (sada profesor u Moskvi), Nijemac Winterberger (sada profesor u Petrogradu), Magjar Sipos-Antal (sada vlasnik i predstojnik privatnog glazbenog zavoda u Budimpešti), Amerikanci: Maron i Pinner (oba iz Newyor-ka) i drugi.«³¹

Kuhač ovdje izrijeком spominje petero Lisztovih učenika; to su: Englez Klindworth; Nijemac Winterberger; Magjar Sipos-Antal; Amerikanci Maron i Pinner. Iako iz njegova teksta ne proizlazi izrijeком da su ove osobe boravile u Weimaru u Kuhačevo vrijeme, kako pri navođenju njihovih imena Kuhač nije bio sasvim precizan, provjerili smo prema dostupnim internetskim izvorima sve njegove podatke i ustanovili sljedeće:

»**Englez Klindworth** (sada profesor u Moskvi)« → radi se o Nijemcu (a ne Englezu) Karlu Klindworthu (* 25. rujna 1830. u Hannoveru; † 27. srpnja 1916. u Stolpeu).³²

³¹ Kuhačeva bilješka glasi: »Od tih tajna upotrijebio sam neke u II. dijelu moje 'Upute u glasoviranju te bih i više njih iznio u III. djelu (sic), da mogu taj dio štampati«. F. Ks. KUHAČ: *op. cit.*, 56-57.

³² Sa 17 godina bio je uspješan violinist i kapelnik jedne putujuće kazališne trupe, a 1850. preuzeo je vodstvo *Neue Liedertafel* u Hannoveru. Godine 1852. otišao je u Weimar gdje mu je Liszt davao podu-

»**Nijemac Winterberger** (sada profesor u Petrogradu)« → radi se o Nijemcu Alexanderu Winterbergeru (* 14. kolovoza 1834; † 23. rujna 1914).³³

»**Magjar Sipos-Antal** (sada vlasnik i predstojnik privatnog glazbenog zavoda u Budimpešti)« → Antal Siposs (* Šahy, Slovačka, 17. siječnja 1839; † Révfülöp, Mađarska 18. lipnja 1923).³⁴

»**Amerikanci: Maron i Pinner** (oba iz Newyorka)«

→ Maron je zapravo američki pijanist, skladatelj i glazbeni pedagog **William Mason** (* Boston, 24. siječnja 1829; † New York, 14. srpnja 1908).³⁵

→ Pinner je **Max Pinner** (* New York, 1851; † Davos, Švicarska, 1887).³⁶

Opći zaključak: Kuhač je nasumce odabrao petoricu Lisztovih učenika kao primjere onih koji su kod Liszta »ostali do kraja nauke«. No, ni mnogi drugi nisu završili Lisztovu školu, a ipak ih se navodi kao njegove učenike. Pretpostavlja se da je kroz njegovu školu prošlo više stotina učenika, od kojih mnogi s umjerenim sposobnostima (neke je sam Liszt nazvao 'polu-učenici' – Halbschüler). Među njih sigurno bi spadao i Kuhač.³⁷

ku iz klavira i gdje je ubrzo ušao u najuži krug Lisztovih učenika i prijatelja. Od 1854. živio je kao pijanist i učitelj klavira u Londonu, gdje je 1855. upoznao Wagnera čiji je poklonik i prijatelj ostao cijeloga života. Godine 1868. prihvatio je ponudu Nikolaja Rubinsteina da preuzme klavirsku klasu na Moskovskome konzervatoriju.

³³ Winterberger je bio njemački orguljaš i skladatelj, koji je u Weimaru učio glazbu kod orguljaša Johanna Gottfrieda Töpfera (1791-1870). Iako je sve do 1853. učio i kod Liszta, pripadao je tzv. 'vanjskom krugu' njegovih učenika, što znači onih s kojima Liszt nije imao najužu vezu. Ipak, njihova suradnja bila je bliska tijekom 1855-56. kada su prvo 26. rujna 1855. Winterberger i Liszt zajedno uvježbali i izveli Lisztovu *Fantaziju i fugu na koral Ad nos ad salutarem undam* u povodu svečane inauguracije novih orgulja u katedrali u Merseburgu te kada je Winterberger 13. svibnja 1856. izveo Lisztovu (i njemu posvećenu) *Fantaziju i fugu na temu B-A-C-H*.

³⁴ Siposs je bio mađarski pijanist i skladatelj, koji je postao Lisztov učenik 1858. u Weimaru nakon što ga je Liszt čuo kako svira na koncertu. God. 1861. Siposs se vratio u Budimpeštu gdje je 1875. osnovao glazbenu školu. U Kuhačevoj korespondenciji sačuvano je nekoliko pisama Sipossu (1860-63), ali ona sadržajno nemaju veze s ovim predmetom.

³⁵ Mason je od 1849. učio u Leipzigu kod Ignaza Moschelesa, Moritza Hauptmanna i Ernsta Friedricha Richtera, te zatim u Weimaru kod Franza Liszta i Pragu kod Alexandra Dreyschocka. Nastupao je kao koncertni pijanist i skrasio se konačno 1855. u New Yorku kao pijanist i klavirski pedagog. Skladao je balade, scherza, plesove i capricija za klavir te je napisao neka glazbenodidaktička djela.

³⁶ Pinner je godine 1865-67. učio na Konzervatoriju u Leipzigu, a 1868-73. boravio u New Yorku. God. 1873-75. s Lisztom je boravio u Pešti, Rimu i Weimaru. Zatim je ostvario samostalnu pijanističku karijeru.

³⁷ U daljnjem istraživanju ove teme valjalo bi konzultirati kataloške popise Lisztovih učenika, kao što su od Kuhača spomenuti naslov Ludwig Nohl, *Franz Liszt* (Filip Reclam, Leipzig 1881) s popisom »Die Hauptschüler Liszts« (što ga je odobrio sam Liszt), zatim opsežni katalog Augusta Göllericha (»uzeo je u obzir termin 'učenik' u najširem smislu«), koji uključuje imena pijanista, violinista, čelista, harfista, orguljaša, skladatelja, dirigenta, pjevača i glazbenih pisaca, te katalog Carla Lachmunda (a možda i memoare nekih drugih učenika, kao što su José Vianna da Motta, Frederick Lamond i dr.). Možda se u njima spominje i Kuhač kao Lisztov 'učenik u najširem smislu', a možda se i na taj način

Tomu da je Kuhač ostvario izravan kontakt s Lisztom kao učiteljem i da je morao biti nazočan na nekim Lisztovim satovima podučavanja svjedoče sljedeći iskazi sâmoga Kuhača o Lisztovu tumačenju tehnike sviranja klavira, njegovoj moći improvizacije i anegdota iz njegova života:

»Kada nam je učenicima u Weimaru sreća poslužila, te je Liszt došao u školu, pokazivao nam je po koju glasovirsku majstoriju (Kunstgriff), ili nam je tumačio staru, novu, a najradje Wagnerovu glazbu. Od majstorija spomenut ću ovdje samo neke, jer inače bih morao napisati cijeli niz Lisztovih glasovirskih tajna.

(...)

Tako nam je Liszt nekako automatski pokazao, kako se mogu sa sigurnošću pogoditi blize i udaljene tipke glasovira. Raširio je naime u zraku dva prsta (obično palac i četvrti prst), te rekao: Ovaj razmak dviju prsta vrijedi za kvartu, ovaj za malu septimu i t. d., položiv svakiput raširena dva prsta na tipke glasovira, da vidimo, kako je on pogodio dotični razmak. Na slični način, reče Liszt, možete pogoditi i daleku koju tipku u trećoj ili četvrtoj oktavi, samo treba da prije izmjerite, koliko se ima lakat (Arm) pružiti do one tipke. Pokazao nam to i praktički, te je svaki put pogodio skok na dotičnu tipku, čak i zatvorenim očima. Svjetovao nam je Liszt i to, da kada se kod kuće vježbamo u glasoviranju ili u čitanju partiture, da si zapalimo svieće i stavimo ih na pladnju za svjećnjake, koji se nalaze na pultu glasovira, 'jer ako ćete' – nadoveže Liszt – 'javno glasovirati ili dirigitirati, što obično biva na večer, treba da se oko priuči na svjetlo svieće'.

Kadikad sjeo je Liszt ka glasoviru, te je pred nama slobodno fantazirao, paleć jednu cigaru za drugom. Jednoć je tako dugo improvizirao o jednoj temi iz Gounodove opere Faust (Margareta), koju je operu već tada poznao, jer mu je Gounod sam partituru pokazao, da smo mi učenici već do skrajnosti ogladnjeli bili. Neki od nas odšuljali su se neopazice u gostionu, da brže bolje što pojedu, a kad su se ovi vratili, odšuljali su se drugi na 'Gablfrühstück' [famozni zagrebački gablec!, op. ST], premda je već davno podne prošlo, a Liszt još uvijek glasovirao.

Liszt je umio, kad je dobre volje bio, pripoviedati mnogo liepih pričica iz svog života. A kad smo ga pitali, da li je on to sve i bilježio, odgovorio je smiešeći se: Dosta je, što sam to sve doživio i da mogu neke događaje zaboraviti.«³⁸

I na kraju, nakon prve etape istraživanja ove teme zaključujemo da:

- 1) I dalje manjkaju dva ključna materijalna dokaza o Kuhačevu boravku u Weimaru i njegovu pohađanju tamošnje Lisztove škole: a) na licu mjesta u Weimaru nije pronađen nijedan dokaz o Kuhačevu navodnom fizičkom boravku u tom gradu; b) nestalo je fizički originalno Lisztovo pismo koje navodno potvrđuje Kuhačevu tvrdnju.

može ustanoviti popis učenika za vrijeme pretpostavljanog Kuhačeva boravka u Weimaru i njegova možebitna umreženost s njima putem korespondencije.

³⁸ F. Ks. KUHAČ: Uspomene..., 58.

- 2) Postoje samo Kuhačevi (i neizravne tvrdnje A. Kassowitz-Cvijić) osobni iskazi o objema ovim stavkama koji su, naravno, potvrdnog karaktera.
- 3) Ne dovodeći *a priori* u sumnju Kuhačev moralni integritet u smislu (ne) vjerodostojnosti njegovih tvrdnji, odnosno unatoč trenutnom nepostojanju dokaza o njegovu boravku u Weimaru u Lisztovoj klavirskoj školi, ovaj problem ostaje otvoren za daljnja istraživanja, tj. on i dalje traje kao intrigantni »work in progress«.
- 4) Tako jedan dio ovdje iznesenih podataka za sada više spada u kategoriju Kuhačeve »imaginarne umreženosti« nego konkretne »umreženosti putem glazbe«, no daljnji rad na ovoj dionici teme o Kuhaču upućuje nekim ozbiljnim indicijama na mogućnost kategorijalnog pomaka u smjeru relevantnom za intencije ovoga projekta.

LITERATURA:

- ***: Kuhač, Franjo Ksaver, *Leksikon jugoslavenske muzike*, Krešimir Kovačević (ur.), Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1984, sv. 1, 488.
- ***: Zellner, Leopold Alexander, *Leksikon jugoslavenske muzike*, K. Kovačević (ur.), Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1984, sv. 2, 555.
- ALTENBURG, Detlef (ur.): *Franz Liszt. Ein Europäer in Weimar*, Köln: Verlag der Buchhandlung Walther König, 2011.
- ANDREIS, Josip: Kuhač, Franjo Ksaver, *Muzička enciklopedija*, Krešimir Kovačević (ur.), Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1974, sv. 2.
- ANDREIS, Josip: *Povijest hrvatske glazbe*, Zagreb: Liber-Mladost, 1974.
- BLAŽEKOVIĆ, Zdravko: Leopold Alexander Zellner and the Reports on Croatian Music in His *Blätter für Theater, Musik und bildende Kunst (1855-1873)*, u: *Zagreb i glazba / Zagreb and Music 1094-1994*, Stanislav Tuksar (ur.), Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo, 1998, 263-76.
- HILMES, Oliver: *Franz Liszt: Biographie eines Superstars*, München: Siedler Verlag, 2011.
- HILMES, Oliver: *Franz Liszt: Musician, Celebrity, Superstar*, prev. na engl. Stewart Spencer, New Haven: Yale University Press, 2016.
- KACZMARCZYK, Adrienne: Die Entdeckung der ungarischen Identität, u: *Franz Liszt. Ein Europäer in Weimar*, Detlef Altenburg (ur.), Köln: Verlag der Buchhandlung Walther König, 2011, 116-21.
- KASSOWITZ-CVIJIĆ, Antonija: *Franjo Ž. Kuhač. Stari Osijek i Zagreb*, Zagreb: Matica hrvatska, 1924.
- KATALINIĆ, Vjera – RIES, Sara: National vs. International? Franz Liszt in Zagreb in 1846, u: *Europa v času Franza Liszta / Europe in the Time of Franz Liszt*, Valentina Bevc Varl i Oskar Habjanič (ur.), Maribor: Pokrajinski muzej Maribor, 2016.
- KATALINIĆ, Vjera – Sara RIES: Franz Liszt's Contacts with Croatian Musicians and Dignitaries, *Arti musices*, 49 (2018) 1, 49-68.
- KUHAČ, Franjo Ksaver: *Korespondencija*, I/1, Ladislav Šaban (prir.), Zagreb: JAZU, 1989.
- KUHAČ, Franjo Ksaver: Uspomene na dra. Franja Liszta, *Hrvatsko kolo*, IV (1908), 41-62.

- MAROŠEVIĆ, Grozdana – MAJER-BOBETKO, Sanja: Kuhač, Franjo Ksaver, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 8, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013, 307-310.
- NOHL, Ludwig: *Franz Liszt*, Leipzig: Filip Reclam, 1881.
- RAKIJAŠ, Branko: Biografija Franje Ksavera Kuhača, u: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u povodu 150. obljetnice rođenja Franje Ksavera Kuhača (1834-1911)*, Jerko Bezić (ur.), Zagreb: JAZU, 1984, 15-32.
- ŠABAN, Ladislav: *150 godina Hrvatskog glazbenog zavoda*, Zagreb: Hrvatski glazbeni zavod, 1982.
- TUKSAR, Stanislav (ur.): *Zagreb i glazba / Zagreb and Music 1094-1994*, Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo, 1998.
- WALKER, Alan: Liszt, Franz, *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, Stanley Sadie (ur.), 2. izd., London: Macmillan Publishers, 2002, sv. 14, 764.
- ŽUPANOVIĆ, Lovro: *Stoljeća hrvatske glazbe*, Zagreb: Školska knjiga, 1980.

Summary

KUHAČ, LISZT, WEIMAR AND ZAGREB

According to his own reminiscences (from 1908) and remarks made by his biographer Antonija Kassowitz-Cvijić (in 1924), the outstanding Croatian musicologist, music historian and ethnomusicologist Franjo Ksaver Kuhač spent several weeks in 1856 or 1857 in Weimar attending there the well-known piano school run by Franz Liszt. The field work effectuated by the author of this article in June 2017, encompassing several institutions in Weimar (Goethe & Schiller Archiv, Hochschule für Musik Franz Liszt – Library, Franz Liszt Museum and Landes-Archiv), has for the moment produced no material evidence on Kuhač's sojourn in Weimar during the above mentioned period. It is suggested to further trace some bibliographical and other documentary sources concerning more extensive lists of Liszt's Weimar students in order to bring to end this work in progress.

However, in Franz Liszt's huge legacy, kept in the Goethe & Schiller Archiv, the original (and unique) copy of Liszt's honorary diploma has been found, which was assigned to him by the Zagreb Musikverein in 1846 on the occasion of his concert given in Zagreb on 27 July 1846. In addition, a document has been discovered containing the original Croatian text by the Dubrovnik aristocrat and poet Medo Pucić and its translation into German by the Croatian cleric Stjepan Mlinarić of the choral piece »Slavimo slavno, Slaveni«, which was intended for Liszt, who eventually set it to music in Rome in 1863 on the occasion of the celebration of 1000 years of activities by SS. Cyril and Methodius. It was premiered in the Croatian Institute of St Jerome in Rome.